

„A trójai háború még nem ért véget...”

Körkérdés az orosz irodalom tizenhat kutatójához 2022-ben

Miközben Ukrajnában fegyverek dörögnek, felfordult a világ nagy részének gazdasági élete, és ennek következményeként egyelőre nehezen kontrollálható társadalmi változások indultak meg, a tudományos világ is átalakul. Az utóbbin belül is elenyészőnek tűnő problémát jelent szakterületem, az orosz irodalom kutatásának helyzete. Adatokban csak részben lehet kifejezni az itt bekövetkezett változást, de annak mértéke, ha csak ezt a kis zárt területet nézzük, földcsuszamlásszerű. A társadalom- és irodalomkutatást világméretben érintette a korábban megindult dekolonizációs kutatás szemléletváltó átírása, amely Edward Said *Orientalism* (1978) című könyve indította meg. Szerzője azonban Oroszországot (valamint Törökországot) tudatosan kivette a vizsgált szférából, mondván, hogy az orosz gyarmatosítás nem távoli tengereken szerzett területeket, hanem határai mentén terjeszkedett, és a hódítás kulturális hatása ezért más volt, mint Nagy-Britannia vagy Franciaország esetében. Said alap gondolatai legfőképpen azért lényegesek, mert rámutattak a kulturális hatásmechanizmus hatalmi vetületeire. Azóta az irodalomtudománynak is számolnia kell azzal, hogy a kultúra erő, sőt, az erőszak hordozója is lehet. Ennek elemzése az orosz irodalom vonatkozásában nagyon

termékeny terület lesz a közeljövőben, kutatóira vár.

Az ukrajnai háború kiváltotta ártékelési hullámban minden kutató egyes-egyedül dönt arról, milyen pozíciót vállal fel, változtat-e bármit eddigi életén és munkáján. Még akkor is, ha egyes egyetemek nyilatkozatokat tettek közzé, amelyeknek szellemét követik vagy nem követik intézkedések. Szakmám benuházzal reagált a február 24-i orosz agresszióra. Szakmán az orosz irodalom kutatását értem, nem a teljes szlavisztikát (több szláv kultúrával foglalkozó tudomány, elsősorban nyelvészet), és nem is ruszisztikát (az orosz történelem kutatóit.) Szakmában tehát nem indult konzultáció a helyzetre adandó válaszokról, pedig korántsem volt egyszerű a mérlegelés. Szélsőségek és kétségek között vergődünk, tudatos és érzelmi állásfoglalások között is tévelyegve. Voltak azonban, akik ugyanúgy folytatták, ahogyan azelőtt, aminek tápot adott a hazai hivatalos állásfoglalások és intézkedések kétértelműsége. Másoknál viszont akár az orosz iránt érzett düh, undor, szégyen vagy teljes passzivitásba menekülés, leállás is előfordult. Egy mindig mosolygó francia kollégámnak azt írtam újévre, hogy kívánok neki mosolygós 2023-as évet. Válasza: „ami engem illet, csak most kezdek kilábalni a háborúval kezdődő mély

depresszióból, hónapokig inkább egy zöldségre hasonlítottam, mintsem emberi lényre, de tanulok már mosolyogni”.

Jómagam kezdettől próbáltam beszélgetni a helyzetről kollégákkal, nem csak magyarokkal, de ezekből ritkán alakult ki odavetett frázisoknál mélyebb, valódi eszmecsere. Végül a párbeszéd reményében körkérdes formájában kezdeményeztem az alábbi dialógust. A körkérdes irodalmi körökben hagyományos forma, semmiképpen nem azonos a felméréssel, hanem kisebb esszéket, magvas gondolatokat, véleményeket várnak a kérdezők. A válaszadókat név szerint keresik fel a kérésekkel, kiválogatják, kiszemelik őket. Feldolgozni sem szokás, végképp nem adatokkal. Az értékelés az olvasókra vár.

Tizenhat (plusz egy) kollégától kaptam válasz, oroszul vagy angolul. Némelyektől azonnal, némelyektől személyes levélre, unszolásra. Az utóbbi esetek érződnek az elnagyolt válaszokban is. Sokkal több kérdésem lett volna, de végül négy összetett, bővebb kérdést küldtem el. A megfogalmazással egyrészt serkenteni szándékoztam a gondolkodást, másrészt némi szabadságot is a hangsúlyok elhelyezésében.

1. Kérdés Önről. Mi változott az életében és a munkájában a háború kezdete óta (emigráció, passzivitás, tudományos témaváltás, részvétel/visszalépés az együttműködésekben, konferenciákon, publikációkban) – a bojkott változatai az Ön részéről.

2. Kérdés a külső körülményekről. Mi változott a munkájában a háború kezdete óta (munkakedv vagy lehetősége a munkának, tudományos kapcsolatok, szakmai élet, publikációs lehetőségek).

3. Kérdés a tudományról és az egyetemről. Milyen károkat okozott a háború a felsőoktatásnak és a kutatásnak (a hallgatók száma és hangulata, szakmai kapcsolatok, projektek és együttműködések).

4. Kérdés az orosz irodalomról. Felül kell-e vizsgálni a múlt orosz kultúráját, újra kell-e értékelni konkrét elemzésekben.

Nem vagyok szociológus, így azt sem tudtam végérvényesen eldönteni, hogyan tagoljam a válaszokat. Ha az egyes kérdések alá beírom az arra a kérdésre vonatkozó mind a tizenhat választ, a stratégiák összképe rajzolódik ki. Ezek széttartása izgalmas és jellemző is a helyzetre, mert az egyik alapvető kérdés az, hogy milyen közös pontok és milyen „szélső értékek”, legtávolabbi pontok nyilvánulnak itt meg, és hogyan fogalmazható meg köztük a távolság. Az elsődleges távolság természetesen az otthoniak (a hallgatásra ítélték) és az emigránsok (immár szabadabban szóló, de kivetett emberek) között feszül. Ha viszont a válaszoló személyeknek mind a négy válaszát együtt közlöm, kirajzolódik az adott országban élő kolléga portréja, és esetleg láthatóvá válik, mi az adott vélemény egyéni háttere. Ezen belül más és más módon keverednek az indulatok és ítéletek, vagyis az érzelmi reakciók és a tényekből, kutatási eredményekből levont következtetések. Az eseményekhez ennyire közel még csak szándékokban jelent meg a történeti és filológiai munka irányváltása, a kulturális és politikai elvek és a gyakorlat közötti feszültséget/távolságot pedig élesen meghatározza a fizikai hely, hol is él most a válaszoló, mennyire szabadon beszélhet.

Senki nem akadt, aki ne ítélte volna el a háborút, bár ennek elemzésébe kevesen kezdtek bele. Meglepő, hogy a II. világháború és a háborús irodalom átértékelését, ami engem elsősorban izgat, föl sem veti senki, pedig a propaganda egyik eszköze lett a nagy Honvédő Háború manipulált, analógiaként kezelt „hősi” múltja. Márpedig ami ma az orosz nemzeti öntudatot tüzei, az akkor legjobb esetben is csak szovjet ösztönzést volt, és az akkori megtámadott (áldozat) szerepe vagy a gyengébbet védő átmeneti szerep éppen a maival ellenkező helyzet, csak a kifacsart propaganda állítja be párhuzamnak. Feltételezhető, hogy a putyini rezsim e párhuzam megteremtésnek érdekében visel elavult harcmodorral háborút.

Végül az egy kérdés – tizenhat válasz szerkezet mellett döntöttem, egyrészt mert úgy könnyebb a kérdést észben tartani, másrészt mert elsősorban a helyzetet kívánom most közvetve jellemezni és átlátni. (Aki viszont empatikusan mégis a személyeket képzelné maga elé, ezt is összeállíthatja némi lapozgatással.)

A körkérdés mögött kirajzolódik egy hálózat is. Nemcsak a hasonlóságoké vagy különbözőségeké, hanem a térképen az elképzelt helyeké, ahonnan a válaszok érkeztek: Moszkva és Szentpétervár, Róma és Zágráb, Prága és Salzburg, Franciaország és Németország, Izrael és Lengyelország, USA és Kanada. És a végén következnek a saját válaszaim, no meg néhány kísérlet a következtetésre, korántsem szakszerű vagy kimerítő módon. És befejezésül egy válasz a tizenhetedik válaszoló kollégától.

1. Kérdés Önről

Mi változott az életében és a munkájában a háború kezdete óta (emigráció, passzivitás, tudományos témaváltás, részvétel/visszalépés az együttműködésekben, konferenciákon, publikációkban) – a bojkott változatai az Ön részéről.

1// Orosz akadémiai intézeti vezető kutató, Moszkva

A háború nem változtatott semmit az életemben és a munkámban. Együttműködésem megmaradtak több EU-s országgal is, publikáltam egy lengyel kötetben, meghívtak egy izraeli konferenciára, cikket publikáltam Svájcban, igaz, nem jelöltem meg az Orosz Tudományos Alapítvány támogatását, de a folyóirat ingyen publikált, felkértek.

2// Neves olasz nyugdíjas professzor asszony, Róma

Megpróbáltam és próbálok szorosabb kapcsolatot tartani az oroszokkal és az ukrán kollégákkal és barátokkal, akik különbözőképpen, de ugyanúgy szenvednek a jelenlegi helyzettől. Abban a meggyőződésben, hogy a kultúra a politikai helyzet felett áll, és hogy a kultúra szankcionálása felháborító. Csak a kultúra hozhatja össze az embereket és a nemzeteket. Ez a küldetése. Amikor Olaszországban megpróbálták diszkriminálni Dosztojevszkijt (egy róla szóló előadást betiltani – H. Zs.), írtam egy nyílt levelet, amelyet közétettek.

3// Neves német nyugdíjas kutatóprofesszor, Németország

Már nyugdíjas vagyok, de a háború kezdete óta mégis megváltozott pár dolog az életemben. Kisvárosunkban ukrainai menekültek élnek, akiket minden lehetséges módon támogatok.

4// Ukrajnai születésű, orosz anyanyelvű izraeli kutató, Tel-Aviv

2014 óta tudtam, hogy nem fogadhatom el a meghívást a donyecki konferenciára (vannak ott kollégáim, akiket szerettem volna látni, meghívást kaptam), mert ebben az esetben soha többé nem tudnék eljutni szülővárosomba, Kijevbe. 2022. február 24. óta nem tervezek oroszországi utazást. Személyesen nem bojkotálom egyetlen kollégámat sem, de nem küldök kéziratokat Oroszországba. Február vége óta azonban nem írtam semmit, és nagyon keveset olvastam. Sokat beszélek Skype-on egy kijevi iskolatársammal, akinek nincs hova elutaznia.

5// Orosz költő, egyetemi oktató, emigráns 1988 óta, USA

Az egyetememen létrehoztam egy heti podcastet a háborúról, ahol én és a kollégáim interjúkat készítünk mindenféle emberekkel, a világ minden tájáról.

Mindenkit arra bátorítok, hogy tegye ugyanezt. A világnak hallania kell a tanúk közvetlen hangját: ez történelem. Használunk kell képességeinket: nyelvi, szervezési, előadói, szerkesztői, kapcsolati hálózatunkat, hogy dokumentáljuk, ami történik.

A montreux-i Nabokov-konferenciára (2023 nyara) nem megyek, úgy érzem, hogy háború idején ez nem helyénvaló.

Gyakorlatilag nincs kapcsolatom oroszországi kollégáimmal; sokukkal szándékosan megszakítottam a kapcsolatot, mert támogatták a háborút.

6// Egyetemi tanszékvezető professzor asszony, Jéna

Nem vagyok hajlandó hivatalos kapcsolatot fenntartani orosz intéz-

ményekkel, de továbbra is együttműködöm egyes kollégákkal, különösen azokkal, akik elmenekültek Oroszországból. De nem veszek részt az orosz tudományos intézmények kiadványaiban, és nem veszek részt konferenciákon.

7// Ukrajnai orosz emigráns nő, jelenleg Németországban. 2000 óta ösztöndíjakkal és ideiglenes szerződésekkel több külföldi egyetemen is dolgozott, most állástalan.

A Krím 2014-es annektálása után felhagytam a krími publikációkkal és konferenciákkal, beszüntettem a kommunikációt és az együttműködést azokkal az orosz kollégákkal és szervezetekkel, akik támogatták a „Krim nas”-t („Miénk a Krím” vélemény és mozgalom – H. Zs.) és a Donbasz megszállását, felhagytam a publikálással az orosz „vastag” folyóiratokban és a részvétellel az orosz ösztöndíjas projekteken, és fokozatosan külföldi tudományos és irodalmi felületekre tértem át. Ezzel párhuzamosan folytattam azért az orosz–ukrán irodalmi kapcsolatok kutatását és a történelmi források közzétételét, igyekeztem a témával kapcsolatos tudományos információkat az ukrán és az orosz közönséghez egyaránt eljuttatni. Az ún. LNR és a DPR 2022. februári elismerését követően kiléptem az utolsó orosz tudományos projektből is, amelyben részt vettem. A teljes invázió után egy orosz magánkiadótól visszavontam a könyvem kéziratát. Személyes kapcsolatot tartok fenn orosz kollégákkal, akiknek háborúellenes álláspontját ismerem, de nem veszek részt semmilyen orosz rendezvényen, beleértve a külföldön szerveztetteket.

8// Kutatóintézeti levéltár és nemzetközi kutatócsoport vezetője, nő, Szentpétervár

Nem változtattam semmit magamtól a munkámban, minden változtatás kényszerűségből történt, de a jelenlegi légkörben nagyon nehéz dolgozni, különösen a humán tudományok művelői számára.

9// Irodalmár, fordító, nagy egyetem neves oroszirodalom-professzora, médiaszereplő, nő, Párizs

Mivel nem tudok többé Oroszországba utazni, a szovjet tömeges erőszakkal és táborokkal kapcsolatos kutatásaimat Közép-Európába és a posztsovjét térség más országaiba helyeztem át. A nyáron terepmunkát végeztem a Cseh Köztársaságban, egy lengyelországi és egy balti projektben, valamint egy kazahsztáni expedíciót a Gulag nyomait keresve. Részletesebben szerettem volna megvizsgálni a táborok és a büntetőtelepek szerepét mint a gyarmatosítás eszközeit.

Azt is éreztem, hogy az írói stílusom változik. Szigorúbban, tömörebben, rövidebben akartam írni. A hosszabb szöveg, amin korábban dolgoztam, még mindig nem mozdul, és nem tudom, hogyan térhetnék vissza hozzá – a világ megváltozott. Ehelyett írtam néhány cikket és egy rövid esszét az ukrainai háborúról. Több időt kezdtem szentelni a Memorial France keretén belüli tevékenységnek.

10// Filozófus, műfordító, irodalomkritikus, 2011 óta orosz emigráns, nő, a Szabadság Rádió munkatársa, Prága

Világossá vált, hogy amíg nem lesz oroszországi rendszerváltás, addig nem megyek oda többé, és nem in-

dítok új projekteket orosz intézményekkel, még magánintézményekkel sem, még akkor sem, ha azok háborúellenesek. Az én szemszögemből nézve csak a tiszta underground elfogadható az együttműködés szempontjából, de ők egyelőre nem hívnak együttműködésre. Új emigráns kezdeményezések sincsenek kilátásban. Munkám szinte teljesen az újságírás, és valami naplószerű, nem nyilvános szférába került. Az általános állapot a depresszió (amely a háború első hónapjainak dühét, könnyeit és borzalmát váltotta fel).

11// Lengyel szlavista egyetemi tanár

Nyugat-Ukrajnából, Galíciából származom, orosz filológiából diplomáztam Drohobicsban. Mindig is érdekelt a lengyel, ukrán és német irodalom, és később a cseh is. Sokat írtam és publikáltam ukránul, lengyelül és németül is. Így érdeklődési köröm a háború kezdete óta semmit sem változott. Az egyetlen dolog, ami változott, hogy a nemzetközi konferenciákon németre váltottam, és elkezdtem fejleszteni nagyon gyenge angol nyelvtudásomat. Természetesen nem veszek részt oroszországi konferenciákon, és nem valószínű, hogy valaha is összeszedem magam, és elmegyek Oroszországba (bár gyakran jártam ott). Ami orosz kollégáimat illeti, megszakadt velük a kommunikáció, három kivétellel.

De 2022 februárja után két dolog változott meg számomra teljesen. Egy: megértettem a német értelmiség 1933 és 1941 közötti helyzetét, amit korábban – sok német kollégám magyarázata ellenére – nehéz volt megérteni. Kettő: kezdtem megérteni, hogy milyen szakadékba (gödörbe, mocsárba) zuhant az a hazug-

ság, amelyre az orosz társadalmat a „bolsevik” utódok építették, vagyis kiderült, hogy arra építették.

12// Szlavista professzor, tan- székvezető, Ausztria

A háború februári kitörése valószínűleg sokk volt számomra. Úgy próbáltam ebből kilábalni, hogy a lehető leghamarabb megszerveztem egy általános előadás-sorozatot Ukrajnáról, amely nemcsak szlavistáknak szólt, hanem minden érdeklődőnek – minden az interneten ment. Az előadók többnyire osztrák kollégák voltak, „ukrán tapasztalattal”. Ezt az osztrák szlavisták társaságának képviselőjeként tettem. Ebben a minőségemben azonnal, még február 24-én írtam egy hivatalos tiltakozó és felháborodott levelet az ausztriai orosz diplomáciai képviselőknek. Az egyetemen le kellett állítanunk, be kellett fagyasztanunk a tudományos együttműködést az oroszországi egyetemekkel. A rektorátus számára hivatalos magyarázatot fogalmaztam meg orosz nyelven, amely az együttműködés felfüggesztéséről szóló közleményt kísérte.

13// Klasszika-filológus, orosz elit egyetem két éve elbocsátott professzora, most névleg a cambridge-i college vendégkutatója 2023 októberéig, Németországban él

2020-ban hagytam el az Orosz Föderációt, mivel büntetőjogi felelősségre vonás fenyegetett a közösségi médiában tett megjegyzéseim miatt. Pontosabban: egyetértettem azzal, amit Susan Sontag 1992-ben mondott, amikor azt javasolta, hogy az orosz újságírók a terrortámadásokat tekintsék a csecsenek és ingusok Szovjetunió/Oroszország elleni nem-

zeti felszabadító harca részének. Azért írok ilyen részletesen, mert az a nagy általános tragédia, amely február 24-én az egész társadalmat sújtotta, sokak számára logikus folytatása vagy fejleménye volt annak, ami már korábban is történt az életünkben.

2020-ban megalapítottunk egy Szabadegyetemet, amelyet Lettországból civil szervezetként jegyeztünk be, és két év alatt lassan, de biztosan vándoroltak ki tanáraink és részben diákjaink az Orosz Föderációból. De 2020–2021-ben ez csak egy lassú folyamat volt. 2022. február 24. után összeomlott minden. Egyrészt családommal és kollégáimmal igyekeztünk segíteni az ukrán menekülteknek, amennyire csak tudtunk. Másrészt megpróbáltunk segíteni orosz kollégáinknak, hogy elmeneküljenek az országból. Mi már hozzászoktunk az emigráns létezéshez, de lehangolt bennünket mind a valódi menekültek látványa, mind az Orosz Föderációban egyre szélesedő abszurditás. Német barátaink együttérzéssel néztek ránk: mi pedig most érezhettük át valójában, amit a németek tapasztaltak meg a nemzetiszocializmus veresége után. A különbség egy szempontból nem a mi javunkra szól: a mi nácizmusunkat, Putyin „rasszizmusát” távolról sem győztük le. És az orosz lakosság többsége ezt még nem érti.

2022 elején a világjárványból még csak éppen kezdtünk kilábalni, de a háború kitörésével a világjárvány teljesen mellékes lett. Ugyanakkor éppen a világjárvány idején kezdett kialakulni a mikrocsoportok (kisközösségek) közötti interakciók új légköre: a kötelékek megtanultak felbomlani, a „hazafiság” elté-

ró értelmezése, a „tudatlanság” új értelmezése, a barátok és rokonok haláláról más és másképpen gondolkodás miatt. De ezek mind veszekedések voltak még csak, nem szakítások.

A háború viszont sok szakítást hozott, régi barátságokat szüntetett meg, és olyan országgá változtatta a emberek hazáját, ahová soha többé nem lesz kedvük visszatérni. De mindez persze semmiség ahhoz képest, hogy Ukrajnában embereket gyilkolnak. Ennek fényében az orosz állampolgárok összes erkölcsi szenvedése semmi.

A tudományos élet tartalma és formái azonban nem változtak, csak jelentősen lecsökkentek. Én magam megmaradtam szennytisztító filológusnak. Semmit sem kellett változtatnom a Putyin Oroszországhoz való hozzáállásomban. De a háború előtt az ember át tudott váltani valami másra, zenét hallgatni, koncertekre járni, most pedig lehetetlen úgy sétálni a német vagy lengyel városok utcáin, hogy ne gondoljon arra, hogy az orosz hadsereg Ukrajnát pusztítja. Ezek a városok még mindig tele vannak üres házakkal, a második világháború alatt elpusztult városrészek üres házaival. Az, hogy most az egyik gyújtogató egy volt szovjet marhapásztor, egy olyan csekista, aki Drezdában szolgált, egyszerűen a történelem gonosz iróniája.

14// Orosz emigráns húsz éve, szlavisztikai tanszékvezető egy neves college-ban, New York állam

Tolsztojt, Babelt, Nabokovot és Puskint tanítok, mint korábban, ugyanolyan elkötelezett vagyok az orosz nyelv tanítása iránt, és a diákjaim ugyanolyan érdeklődőek,

analitikusak és elkötelezettek. A háború azonban számtalan módon bekerült a tananyagba. Mindannyian hírekkel kapcsolatos komponensekkel egészítjük ki az óráinkat, sok tanórán kívüli rendezvényünk van az aktuális helyzetről, és megváltoztattuk a kritikai szemszöveget, amelyből a kánont megközelítjük (én legalábbis). Új kurzusokat tervezünk, amelyek olvasmánylistájára ukrán és belorusz (sic!) irodalom kerül. A hangulat józan, mindannyian küzdünk.

15// Az orosz irodalom profeszszora egy nagy egyetemen, nemzetközi irodalmi társaság szervezője, Kanada

Szerencsére nem kellett semmit sem változtatnom a szakmai és egyetemi életben, mióta Oroszország lerohanta Ukrajnát. A Dosztojevskij- és Tolsztoj-kurzusomat a szokásos módon, minden incidens nélkül tanítottam le. Tudományos munkámat nem érinti a háború, így az is érintetlen maradt, kivéve, hogy a háború miatt sokkal kevesebb időm volt rá (lásd alább).

16// Az orosz irodalom profeszszora, nő, Zágráb

Nyugtalan lettem. Eszembe jutott az 1991-es háború, majd az 1999-es bombázás. Sajnáltam az embereket, az áldozatokat, a menekülteket. Továbbra is együttműködtem a kollégáimmal. Folytattam a kapcsolataimat hivatalos szinten. Konferenciákat szervezünk, együttműködünk projektekből, orosz kollégák munkáit publikáljuk folyóiratainkban és fordítva, mi is publikálunk kint... Kapunk valamilyen hivatalos levelet a korlátozásról, intézményi együttműködésről, de senki sem tudja, mire vonatkoznak.

2. Kérdés a külső körülményekről

Mi változott a munkájában a háború kezdete óta (munkakedv vagy lehetősége a munkának, tudományos kapcsolatok, szakmai élet, publikációs lehetőségek).

1// Orosz akadémiai intézeti vezető kutató, Moszkva

Nehéz dolgozni, nehéz koncentrálni, állandóan a háborúra gondol az ember. De ugyanakkor megpróbál elmerülni a munkában, hogy elterelje a figyelmét.

2// Neves nyugdíjas professzor asszony, Róma

A háború elején megkövültem, és hetekig nem tudtam a munkámra koncentrálni. Ugyanez történt a legtöbb orosz honfitársammal is. Például római folyóiratunk 2022-es számának anyaggyűjtése nehézségekbe ütközött, mert március–májusban nem kaptunk semmit, így késve küldtük el az anyagokat a kiadónak.

3// Neves német nyugdíjas kutatóprofesszor, Németország

Az Oroszországgal való tudományos kapcsolatok megszakadtak, be vannak fagyasztva. Új témáim vannak, Oroszország agresszív birodalmi hagyományaival kapcsolatosak. Német folyóiratokban publikálok.

4// Ukrajnai születésű orosz anyanyelvű izraeli kutató, Tel-Aviv

Oroszországon és Ukrajnán kívül élek, így az életem a szokásos módon zajlik. A publikációs lehetőségek megfogyatkoztak.

5// Orosz költő, egyetemi oktató, emigráns 1988 óta, USA

Munkám kevésbé függ az orosz kapcsolatoktól és publikációktól. Évek óta csak külföldi sajtóban publikálok, de oroszul. Két verseskötete

tem jelent meg 2022-ben: Skóciában és Kijevben. Számos tudományos témám és könyvem került felfüggesztésre, egyszerűen nem volt rá időm a különböző, Ukrajnát segítő akciók miatt.

6// Egyetemi tanszékvezető professzor asszony, Jéna

Több figyelmet fordítok az orosz irodalom birodalmi jellegére.

7// Ukrajnai orosz emigráns nő, jelenleg Németországban. 2000 óta ösztöndíjakkal és ideiglenes szerződésekkel több külföldi egyetemen is dolgozott, most állástalan

2014 óta a kiszámíthatóság és a hosszú távú tervezés eltűnt az életemből és a munkámból. Az orosz levéltári és nyomtatott forrásokkal való munka lehetőségei jelentősen szűkültek, miközben a ruszisztika társadalmi presztízse Ukrajnában folyamatosan csökkent. 2022-ben menekült lettem az EU-ban, és elvesztettem a lehetőséget, hogy teljes értékűen részt vegyek a tudományos tevékenységekben, mivel saját munkaanyagaim hozzáférhetetlenek, a tudományos könyvtárakhoz és archívumokhoz való hozzáférés nehéz, mozgásszabadságom korlátozott, és a háborús stressz nyomaszt. Másrészt rövid távú munkatapasztatatot szereztem egy európai egyetemen, amit szeretnék folytatni és fejleszteni.

8// Kutatóintézeti levéltár és nemzetközi kutatócsoport vezetője, nő, Szentpétervár

A háború kitörésével sok európai és amerikai kollégám kénytelen volt kivonulni az általam vezetett tudományos programokból. A nemzetközi konferenciák, amelyeket sok éven át tartottam, sok résztvevőt

veszítették el. Ráadásul az összes repülőjárat törlése szinte lehetetlené tette az Orosz Föderációba való beutazást vagy az onnan való távozást, még akkor is, ha valaki részt szeretett volna venni. Nem tudtam elmenni egy nagy konferenciára az Egyesült Államokba, ahová már régen meghívtak, mert a repülőjáratokkal kapcsolatos problémákon kívül ma már nincs mód vízumot sem szerezni, sem pénzügyi támogatást kapni egy ilyen utazáshoz. Ami a publikációkat illeti, eddig nem történtek nagyobb negatív változások (eltekintve attól, hogy Oroszország elutasította a Scopus és a Web of Science adatbázisban a részvételt). Egy másik fontos változás: mivel az orosz bankkártyákat a nemzetközi fizetési rendszerek már nem fogadják el, nem tudunk előfizetni tudományos folyóiratokat, tagdíjat tudományos társaságokba és könyveket vásárolni.

9// Irodalmár, fordító, nagy egyetem neves oroszirodalom-professzora, médiaszereplő, nő, Párizs

Eleinte úgy tűnt, hogy a kutatómunkám és általában a kutatás teljesen elvesztette az értelmét. Sok éven át foglalkoztam a tömeges erőszak reprezentációjával, a Gulag, a holokauszt stb. emlékezetével, de a felhalmozott tudást nem tudtam a jelenre alkalmazni. Sőt, úgy tűnt, hogy amikor a múlt „borzalmaival” foglalkoztam, elbújtam a jelen elől. De aztán megláttam, hogy ez mennyire fontos a múlt megértéséhez, és hogy minden erőfeszítésünk ellenére milyen kevésbé értjük a tegnap és a ma közötti kapcsolatot, és viszont átértem a munkához, de más módon, új témák bevonásával. Ma már

nem utasítom el, hogy a nagyközönség számára előadásokat tartsak a háborúról, viszont a tudományos konferenciákon való részvételemet korlátoztam a tisztán filológiai témákra. A tudományos kapcsolataim Oroszországgal részben megszakadtak, ugyanakkor egy új emigráns közösség van kialakulóban, bár még nem egészen világos, hogyan fog ez működni.

Ami a franciaországi orosz kulturális szervezeteket illeti, 2014-ben megszakítottam velük minden együttműködést. Ebben a tekintetben semmi sem változott számomra.

10// Filozófus, műfordító, irodalomkritikus, a Szabadság Rádió munkatársa, 2011 óta orosz emigráns, nő, Prága

A háború miatt megduplázódott a munka a Szabad Európánál, és ezt zokszó nélkül kell csinálnom. Az ukrán nyelvet magam tanultam meg (passzívan, de nagyon sokat olvasok). Könnyebb lett újságírói kapcsolatokat létesíteni korábbi moszkvai kollégáimmal, mert most mind emigrációban vannak. Nehezebb lett az Oroszországban maradt barátokkal és kollégákkal a beszélgetés, és nincs is hozzá kedvem: élesen érezhető, hogy csak magukra koncentrálnak.

11// Lengyel szlavista egyetemi tanár

Megszűntek tudományos kapcsolataim Oroszországgal, és ennek megfelelően beszüntettem publikációimat Oroszországban.

12// Szlavista professzor, tanácskezelő, Ausztria

A napi munkámban nincsenek nagy változások, de a kilátások, a perspektíva megváltozott: a nemzetközi tudományos rendezvényeken

való részvétel az Orosz Föderációban nullára csökkent, hallgatóinkat nem tudjuk kiküldeni gyakorlatra orosz egyetemekre, és alternatívákat kell találnunk számukra.

13// Klasszika-filológus, orosz elit egyetem két éve elbocsátott professzora, most névleg a cambridge-i college vendégkutatója 2023 októberéig, Németországban él

Most annyit írhatna az ember, amennyit csak akar, csak éppen nem megy a munka. Viszont a diákokkal való munka létfontosságú szükségletté vált: pszichológiai és filozófiai síkon is segítjük egymást: valahogy el kell magyaráznunk egymásnak, hogy mi történik. Végül is van egy egész generáció, amely Putyin alatt nőtt fel, és amelyet az orosz iskola egy bizonyos szellemben nevelt, azaz tájékozatlanok, zavarodottak, elveszettek. Régebben a szovjet nyelvvel kapcsolatos kutatásokat végeztem, és azzal foglalkoztam, hogyan maradt fenn a posztszovjet időszakban. A szovjet, sőt, mi több, sztálinista elem túlzott, veszélyes jelenlétéről az új orosz diskurzusban tettem abszolút akadémikus következtetéseket, és ezt sok kollégám nagyon nem szerette. Néhányan pedig azt gondolták, hogy túlzok, mert az orosz kultúra európai, nyugati, modern, posztmodern, liberális stb. Most, hogy Oroszország kulturális visszafejlődése mindenki számára nyilvánvaló lett, mégis írok egy kis könyvet annak a világnak a szellemi, sőt nyelvi genealógiájáról, amelyben most találtuk magunkat. Biztos vagyok benne, hogy következtetéseim megint csak nem fognak tetszeni az „orosz világban” és a „nagy orosz kultúra” külföldi rajongóinak világában.

14// Orosz emigráns húsz éve, szlavisztikai tanszékvezető egy neves college-ban, New York állam

Mindannyian hírekkel kapcsolatos komponensekkel egészítjük ki az óráinkat, sok tanórán kívüli rendezvényünk van az aktuális helyzetről.

15// Az orosz irodalom professzora egy nagy egyetemen, nemzetközi irodalmi társaság szervezője, Kanada

Életemnek ez a része jelentősen megváltozott. Miután Oroszország háborúja elkezdődött Ukrajna ellen, csatlakoztam az egyetemem Scholars at Risk csoportjához, és közreműködtem abban, hogy egyetemünkre jöhessen egy ukrán tudós és felesége. Három hónappal ezelőtt érkeztek, és azóta segítek nekik a kanadai letelepedésben. Ez nem volt könnyű, mert nem tudnak angolul (és nem is fiatalok). Ezért nehéz folyamat ez számukra, még akkor is, ha egy team segít nekik. A Scholars at Risk csoportunk egy orosz ellenzékit is támogatott, aki nem tud visszatérni Oroszországba. Szóval... igen... valamilyen fontos okból... nem volt időm a tudományra úgy, ahogy általában szoktam dolgozni, mert megpróbáltam enyhíteni, ha csak egy kicsit is, a háború okozta katasztrófákat.

16// Orosz irodalom professzora, nő, Zágráb

A publikálás zavartalanul megy tovább. A tudomány, véleményem szerint, minden háborút túlél, megszállásokat, hadműveleteket, intervenciót... Emlékszem Sztjepan Trofimovics szavaira Dosztojevszkijnél az *Ördögökben*, hogy a tudomány és a kultúra az egyedüli erő, amely megváltoztatja a világot.

(Kiegészítés: a kolléga erősen átírta a korántsem így hangzó vonatkozó idézetet, amivel szembesítettem is. A hivatkozott rész az *Ördögökben* így hangzik: „Tudod, az emberiség élélhet az angolok nélkül, Németország nélkül, az orosz emberek nélkül nagyon is, tudomány nélkül is, kenyér nélkül is, egyedül szépség nélkül lehetetlen élni...” Kollégám ezt úgy érti: „szerintem itt a szép tudományban ezért reménykedik Dosztojevszkij”.

Trofim Ivanovics a regényben egy elavult nézeteket valló idealista, talán egykori utópikus szocialista, aki maga Dosztojevszkij is volt, ezért számúzték, de visszatértek már vallásos szlavofil lett.

Jó példa ez arra, hogyan módosítják a kutatók nézeteik igazolására az irodalmi idézeteket, hogyan használják légből kapott elméletek alátámasztására. Nem rosszabbul, csak ártatlanabbul, mint a politikai ideológusok.)

3. Kérdés a tudományról és az egyetemről

Milyen károkat okozott a háború a felsőoktatásnak és a kutatásnak (a hallgatók száma és hangulata, szakmai kapcsolatok, projektek és együttműködések)?

1// Orosz akadémiai intézeti vezető kutató, Moszkva

Személyes kapcsolataim és projektjeim érintetlenek, de nincsenek hivatalos kapcsolatok. Nem lehet sehova sem elutazni, ez is nyomasztóan hat. Németországban kevés az esélye, hogy ösztöndíjat kapjak – csak azok kapnak, akik emigrálnak. Én pedig nem adhatom fel a moszkvai munkámat, a korom miatt és az erőm miatt. Intézetünkben

konferenciát szerveztünk, ebben sok európai országbeli kolléga megtagadta a részvételt, de nem bojkottra hivatkoztak (valószínűleg azért, hogy ne szakítsák meg a személyes baráti kapcsolatokat). Ezért külföldről csak európai és amerikai egykori honfitársaink vettek részt.

2// Neves nyugdíjas professzor asszony, Róma

Már nyugdíjas vagyok, de tudom, hogy leállítottuk az orosz egyetemekkel folytatott projektek és együttműködések finanszírozását. Az akadémiai kapcsolatok nehezebbé váltak a kommunikáció szempontjából: például a WeTransfer nem működik Oroszországban, ugyanez történt néhány e-mail-szolgáltatóval is.

3// Neves német nyugdíjas kutatóprofesszor, Németország

A kár óriási, ez a jövőben fog megmutatkozni.

A háború egyelőre nem befolyásolja az orosz szakos hallgatók számát. Az általam jól ismert müncheni egyetem szláv hallgatói és kollégái hihetetlenül együttéreznek az ukrán kollégáikkal, és hajlandóak anyagi segítséget is nyújtani.

4// Ukrajnai születésű orosz anyanyelvű izraeli kutató, Tel-Aviv

Nagyon kevés diákunk van, és a szlavisztika egyáltalán nem tartozik a prioritások közé. Ezért nem érzek semmilyen változást a pedagógiai munkámban. Amikor részt veszek egy szlavista csoport találkozásán, és sok ukrán kollégát látok, orosz kollégákat pedig egyet sem, és erre rákérdezek, azt a választ kapom, hogy a másik találkozón, ahol nem voltam, éppen ellenkező volt a helyzet – és akkor megértem, hogy a tudomány megy a levesbe. Amikor egy

ukrán kolléga gorombáskodik egy orosz kollégával a Facebookon, undorodom.

5// Orosz költő, egyetemi oktató, emigráns 1988 óta, USA

Nem vagyok szlavista, de tudom, hogy sok Oroszországgal kapcsolatos projektet biztosan beszüntettek, és úgy gondolom, hogy ez a helyes lépés. Sokkal nagyobb nyomásra és teljes bojkottra van szükség.

6// Egyetemi tanszékvezető professzor asszony, Jéna

Ebben a félévben a hallgatók száma jelentősen csökkent. Felmerül a kérdés, hogy hová küldjük a diákjainkat tanulni, hogy gyakorolhassák és fejleszthessék az orosz nyelvtudásukat. Intézetünkben mostantól lehetőség van az ukrán nyelv tanulására is. Sikerült ideiglenesen „megmentenem” egy szentpétervári kollégát, és reméljük, hogy lesz lehetőségünk őt is bevonni egy most folyó projektbe. Egy nyelvész kollégám több ukrán menekültnek segített ösztöndíjat szerezni, és egy nyelvi projektet kíván létrehozni a Németországban élő ukránokról.

7// Ukrajnai orosz emigráns nő, jelenleg Németországban. 2000 óta ösztöndíjakkal és ideiglenes szerződésekkel több külföldi egyetemen is dolgozott, most állástalan

A kár óriási. Először is, tudósokat, tanárokat és diákokat ölnek meg Ukrajnában. Másodsor, sokan kényszerültek távozni, és nem tudnak szakmai tevékenységet folytatni. Harmadszor, az orosz ágyúzás és megszállás következtében az egyetemi épületek, a kutatóintézetek épületei és felszerelése, az egyetemi könyvtárak épületei és gyűjteményei megrongálódtak, megsemmisültek,

vagy kifosztották őket. Negyedszer, 2014 óta az orosz kultúra és az akadémiai orosz tanulmányok térsége ismét orosz és külföldi részekre oszlik, ahogyan a Szovjetunió idején volt, és 2022 óta az említett részek közötti kapcsolatok jelentősen megnehezültek vagy megszakadtak. Én is úgy gondolom, hogy Ukrajnában a következő 10–20 évben egyáltalán nem lesz ruszisztika.

8// Kutatóintézeti levéltár és nemzetközi kutatócsoport vezetője, nő, Szentpétervár

A kár óriási. Az Orosz Föderációban nincsenek többé külföldi diákok és professzorok, azaz nemcsak a professzorok veszítették el állásukat (köztük én is, mivel az IRLI-n kívül még egy egyetemen is tanítottam), hanem nincsenek normális nemzetközi kapcsolatok és csereprogramok sem a diákok, sem a professzorok között. A kutatást sem lehet elszigetelten végezni, ez zsákutca. Az elmúlt hónapokban sok fiatal tudós hagyta el az Orosz Föderációt.

9// Irodalmár, fordító, nagy egyetem neves oroszirodalom-professzora, médiaszereplő, nő, Párizs

Erre a kérdésre még mindig nehéz válaszolni. A kár kétségtelenül óriási – a projektek, az együttműködés, minden leállt. Sok doktorandusz számára, aki azt remélte, hogy majd levéltárban dolgozhat, ez katasztrófának bizonyult. A tudományos téma-vezetők feladata az, hogy segítsenek nekik alkalmazkodni az új körülményekhez. Léteznek megoldások, de ahhoz, hogy megtaláljuk ezeket, ki kell jutnunk a sokkos állapotból, amelyben már hosszú ideje vagyunk. Egyes egyetemeken a háború következtében konfliktushelyzetek ala-

kulnak ki, ami szintén károsan hat az egyetemi életre. Másrészt új projektek születnek ukrán kollégákkal. Kezdünk ráébredni, hogy a francia szlavisztikában Ukrajna milyen kevés figyelmet kapott más kultúrákhoz képest. Sajnos egy háború kellett ahhoz, hogy ezt felismerjük.

10// Filozófus, műfordító, irodalomkritikus, a Szabadság Rádió munkatársa, 2011 óta orosz emigráns, nő, Prága

Kizárólag kívülről figyelem ezeket a folyamatokat, de biztosan állíthatom, hogy a nyugati típusú humán oktatási intézmények Oroszországban szinte megsemmisültek. Nem igazán hiszek abban, hogy külföldön a semmiből próbálnak orosz „szabadegyetemeket” létrehozni (márpedig létrehozzák őket) – szerintem ehhez szoros együttműködésre van szükség a már létező nyugati intézményekkel, azok intézményi támogatására. De ebben a tekintetben az együttműködés még nem látható.

11// Lengyel szlavista egyetemi tanár

A kár óriási, és úgy gondolom, hogy az oroszok csak később fogják felismerni és megérezni, milyen katasztrófát okoz a háború a kultúrájukban, kezdve az orosz nyelv és irodalom iránti külföldi érdeklődés csökkenésétől az orosz írók és értelmiségiek egy részének angol nyelvre áttéréséig. Ez a helyzet bizonyos mértékig az európai kultúra amerikanizálódásához hasonlítható Németország veresége után a második világháborúban, azzal, ahogy a német nyelv presztízse csökkent a tudományok területén. De Németország a megtisztulás és a bűnbánat nehéz útját járta be a generációkon keresztül, ami Oroszországban – an-

nak alapján, ahogy ma értékelik a sztálini időket – elvben lehetetlen.

12// Szlavista professzor, tanárszékvezető, Ausztria

A kár kolosszális: 2011-ben, amikor először tanítottam ezen az egyetemen, 25 hallgatót vettünk fel orosz szakra, 2022-ben már csak hármat (88 százalékos csökkenés), kutatási projektek és szakmai gyakorlatok már nem lehetségesek.

13// Klasszika-filológus, orosz elit egyetem két éve elbocsátott professzora, most névleg a cambridge-i college vendégkutatója 2023 októberéig, Németországban él

A háború kultusza és a „háború” szó tiltása, ez a gyomorforgató végeérhetetlen hazugság már negyedszázada (az 1990-es évek vége óta) terjed az Orosz Föderációban. 2014-ben az Ukrajna elleni támadás és 2022. február 24. megmutatta, hogy az orosz társadalom nagy része oly mértékben demoralizálódott, hogy a háború cinkosává vált. Minden olyasféle beszéd, hogy „létezik egy valamekkora hallgatagon egyet nem értő Oroszország”, üresnek bizonyult, és hazugságnak is. Igen, a lakosság egy kis része valóban ellenzi a háborút. Ők azok, akik elhagyták az országot vagy bujkálnak. A lakosság nagy része támogatja a háborút. Ami azt jelenti, hogy mind a felsőfokú, mind a középfokú oktatásra fokozatos leépülés vár. Hogy ez meddig fog tartani, azt lehetetlen megmondani. A legjobb tanárok és a legjobb diákok megpróbálnak a szovjet típusú kettős gondolkodás mögé bújni. Néhányan ismételtetik a varázsigét: „Én csak becsületesen végezni fogom a munkámat.” Én csak „hallgatni fogok ellene”, mert

egyébként túl veszélyes, és családom van. Csakhogy külsőleg nincs különbség a „valami ellen hallgatás” és a „valamiért hallgatás” között. Ez a tömeges önbecsapás az Oroszországban dolgozó kollégákkal folytatott interakció hisztérikus formáihoz vezet. A kollégák elégedetlenek azzal, hogy többet már nem hívják meg őket nemzetközi konferenciákra mint az orosz egyetemek hivatalos képviselőit.

„– *Hogy merészeltek ellenállást követelni tőlünk, ha ti magatok külföldre menekültetek?*

– *És ti miért nem mentek el, miért nem mondtatok fel?*

– *Akkor miből fogunk élni?! Benneteket a nyugati kollégák támogatnak, pedig semmivel sem vagytok jobbak nálunk, csak éppen korábban volt lehetőségek elmenni, nagy ügyesen elhelyezkedtetek, most meg erkölcsi kioktatást tartotok nekünk!*

– *Nem erkölcsi kioktatást tartunk, hanem csodálkozunk, hogy próbáljátok megtartani a régi munkátokat, folytatni a régi életmódokat, mint ha nem is a ti nevetekben zajlana háború Ukrajnában.*”

Ez csak egy töredéke annak a végzet nem érő vitának, amely a „távozó” és a „maradék” között zajlik. A vita örvénye egyre mélyebbre húzza a vitázó feleket és egyik fél számára sem hoz enyhülést. A diákok visszahúzódva, tartózkodóan figyelik vitáinkat. Sokan egyszerűen menekülnek Oroszországból, futnak, mint a pestis elől. De vannak a rezsimnek hazafias gépies katonái is. Hogy melyikből van több, nem tudom.

14// Orosz emigráns húsz éve, szlavisztikai tanszékvezető egy neves college-ban, New York állam

Új kurzusokat tervezünk, amelyek olvasmánylistájára ukrán és rusz (sic!) irodalom kerül. A hangulat józan, mindannyian küzdünk.

15// Az orosz irodalom professzora egy nagy egyetemen, nemzetközi irodalmi társaság szervezője, Kanada

Személyesen engem egyik sem érintett.

16// Orosz irodalom professzora, nő, Zágráb

A projektek folytatódnak, károkról még nem beszélhetek. Az én látóköröm túl kicsi. Azt hiszem, az idő majd eldönti, hogyan alakulnak a jövőbeli projektek, szerződéses, állami politika stb.

4. Kérdés az orosz irodalomról

Felül kell-e vizsgálni a múlt orosz kultúráját, újra kell-e értékelni konkrét elemzésekben?

1// Orosz akadémiai intézeti vezető kutató, Moszkva

A felülvizsgálatok és átértékelések új kontextusban természetes módon merülnek fel. De Goethe, Beethoven és Heine sem szűntek meg...

2// Neves nyugdíjas professzor asszony, Róma

Jelenleg nem, jelentős távolságot kell tartani a krónikától és a háborútól ahhoz, hogy átértékeljük. Az újraértékeléshez a téma objektív szemléletére, speciális szakértelemre és szigorúan tudományos, filológiai módszerre van szükség.

3// Neves német nyugdíjas kutatóprofesszor, Németország

Igen, az orosz kultúra felülvizsgálata elkerülhetetlen, és különösen bizonyos szerzők, például Dosztojevskij újraértékelése. Putyin háborúja egy pofon az orosz kultúra világméretű presztízsének.

4// Ukrajnai születésű orosz anyanyelvű izraeli kutató, Tel-Aviv

Az irodalom felülvizsgálata és az átértékelése lehetséges, de a „törlés kultúrája” (cancel culture) számomra idegen.

5// Orosz költő, egyetemi oktató, emigráns 1988 óta, USA

Abszolút át kell értékelni. A múlt tegnap véget ér. Egy új nap mindig új kihívásokat tartogat, köztük a tegnap megőrzését és átértékelését, a bűn büntetését, a remény nélküli bünbánatot. Túl sokáig voltunk a birodalmi kultúra fojtó gázának nyomása alatt, amely beivódott mindazok húsába és vérébe, akik orosz iskolába jártak, és alaptalanul büszkék egy bünbánat nélküli örökségre. Számomra még az sem nyilvánvaló, hogy az orosz kultúra korpusza fennmarad, ahelyett, hogy egészen bábeli módon összeomlana. Erről írtam verseimben február 25. óta. Az orosz kultúrájának sajnos most – és hosszú távon is – csak egyetlen témája lehet: az Oroszország által megengedett és elvesztett háború és a végleg tönkretett történelem.

6// Egyetemi tanszékvezető professzor asszony, Jéna

Mindenesetre a korábbinál jobban ki kell emelni az orosz kultúra és irodalom kolonialista-birodalmi jellegét (ahol ez szerepet játszik). Az ukrajnai háború nagyban megváltoztatta az orosz irodalomról alkotott nézetemet, de nem mondhatom, hogy már nincs kedvem vele foglalkozni, sőt, remélem, hogy az irodalomban is találok magyarázatot a mai helyzetre, ezért együttműködöm egy történész kollégámmal, akivel például Tolsztoj *Háború és békéjét* olvassuk diákjaimmal szemináriumon.

7// Ukrajnai orosz emigráns nő, jelenleg Németországban. 2000 óta ösztöndíjakkal és ideiglenes szerződésekkel több külföldi egyetemen is dolgozott, most állástalan

Úgy vélem, hogy a múlt bármely kultúrája, így az orosz kultúra is, folyamatosan felülvizsgálatra és újraértékelésre kerül az új „olvasói iskolák” megjelenésével. Én is osztom azt a véleményt, hogy minden kultúra, így az orosz kultúra is, rengetegféle kódot tartalmaz, és amikor a történelmi helyzet változik, más kódok aktualizálódnak, és a kánon is változik. Úgy gondolom, hogy a háború nem annyira a múltbeli orosz kultúra tartalmának, mint inkább társadalmi súlyának átértékeléséhez vezet: csak Ukrajnában több millió polgár vált át az oroszról az ukránra, és már nem azonosul az orosz kultúrával.

8// Kutatóintézeti levéltár és nemzetközi kutatócsoport vezetője, nő, Szentpétervár

Úgy gondolom, hogy a múlt orosz kultúrája nem szorul külön átértékelésre. Az európai kultúrával összehangban fejlődött, osztozva annak minden történelmi jellegzetességében. Ennek ellenére nem tudom elítélni a műemlékek lerombolását, az orosz zene, irodalom stb. betiltását, ami most Ukrajnában történik. Ez szomorú, de a jelenlegi körülmények között érthető jelenség.

9// Irodalmár, fordító, nagy egyetem neves orosz irodalom-professzora, médiaszereplő, nő, Párizs

A kultúra mindig újragondolásra, új olvasatokra szorul. Valószínűleg kedvezőbbek lesznek a feltevései annak, hogy az oroszok és

a posztkolonializmus teoretikusai között párbeszéd alakuljon ki, következképpen új megközelítések szülessenek. A kultúra – az orosz kultúra éppúgy, mint bármely más kultúra – mindig erőszakhoz kapcsolódik, ahogy Walter Benjamin mondta híres aforizmájában. Marina Cvetajeva egyszer azt írta, hogy Rilkéért bűnbocsánatot, feloldozást kap a föld a „háborúk, mézárások, vizálykodásban szétépett hús” bűne alól. Mindig is az volt a közkeletű vélemény, hogy Oroszszágnak mindenért megbocsáttatik, mert olyan óriási a kultúrája. Erősen hirdették ezt éppen azok, akiknek szükségük volt erre, de maguk a kultúra képviselői is támogatták. Szintén Cvetajeva a száműzetésben igaznak vélte Rilke szavait, miszerint „Oroszország határos Istennel”. (Rilke verssora: „Más országok hegyekkel, tengerekkel, folyókkal határosak, Oroszország csak Istennel határos” – H. Zs.) Ennek mára vége. Tolsztoj és Dosztojevszkij miatt már senki sem hajlandó bűnbocsánatot szolgáltatni Oroszszágnak. Hogy kivel határos, és hogyan tartja be ezeket a határokat, ma már jól látjuk. Ez fontos fordulópona a kultúra-tudományban.

10// Orosz filozófus, műfordító, irodalomkritikus, a Szabadság Rádió munkatársa, 2011 óta emigráns, nő, Prága

Bizonyára szükség van a perspektívaváltásra, a kiemelkedő és nagyszerű művekről az egyszerűen jó és csodálatos művekre kell átváltani. Különösen a 20. század öröksége érdemelt volna már réges-régen sokkal több figyelmet a nyugati szlavisták és az orosz nyelv nyugati fordítói részéről. Másodrangú emigráns

szervek, olyan írók, mint Vaginov és Dobicsin, nemrég felfedezett nevek, mint Gennagyij Gor, Vszevolod Petrov, Pavel Zalman, a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek nem hivatalos leningrádi irodalma és a kortárs szerzők közül a mostani harmincas generáció, akik a kis kiadóknál jelennek meg. Mindezek sokkal érdekesebbek, mint az örökké egyforma Szorokin, akinek mesteri tehetsége persze tagadhatatlan. Ami a 19. század klasszikusait illeti, már a háború előtt is mindenki tudta, hogy Dosztojevszkij antiszemita volt, Puskin pedig a szlávok közötti vitáról írt – itt nincs különösebb átértékelnivaló. Tartalmilag pedig a klasszikusok maguktól átértékelődnek: az *Anna Karenina* végét például, amikor Vronszkij háborúba indul, hogy megvédje a testvéri népeket, most egészen másképp olvassuk. Az orosz kultúra sorsával kapcsolatos hisztéria, amely a háború elején úrrá lett az orosz értelmiségen, hogy a Nyugat úgymond eltörli az orosz kultúrát, külön elemzést igényel – ez egy meglepő társadalmi-kulturális jelenség, amely személyesen engem is meglepett.

11// Lengyel szlavista egyetemi tanár

Egy igazi irodalmi mű, függetlenül attól, hogy mikor íródott, mindig nyitott az új értelmezésekre, és mindig képes válaszolni a kor igényeire és kérdéseire. Ebben az értelemben még Homérosz *Iliászának* is van aktualitása, és „újraértelmezhető” (azaz újraolvasható) a mai Oroszország Ukrajna elleni háborúja szempontjából. 2015-ben, közvetlenül Oroszország és Ukrajna konfliktusa után tettem közzé 1994-es, Donyeckben megvédett doktori disszertációm

szövegének bevezetőjét, ahol éppen erről elmélkedtem. Akkor Brodskijt parafrazeáltam, és azt írtam: A trójai háború még nem ért véget, / nem tudjuk, ki fog győzni. [Brodskij *Odüsszeusz Télemakhosznak* című versének kezdősorai, Baka István fordításában: „Trója ostroma már véget ért. / Nem emlékszem, ki győzött.”– H.Zs.]

Az orosz irodalomnak persze nem annyira Ivan Bunyin „kábitó” stílusában történő újraértékelésre, mint inkább áttekintésre és alapos olvasásra van szüksége: Dosztojevszkijtől az *Ördögök*, és e regény egy olyan szereplőjének sorsa, mint Fegyka Katorzsnij – ez a mai Oroszországról szól! De Puskinnak a *Mese a halászlóról és a kis halról* című meséje – vajon nem a Kremlről szól? És akkor a huszadik század irodalmáról még nem is beszéltem. *De az oroszok nem akarnak hallgatni saját prófétáikra...*

12// Szlavista professzor, tanszékvezető, Ausztria

Szerintem nem szükséges a revízió. Végül is a birodalmi gondolkodás már a háború kitörése előtt is megfigyelhető volt. Így hát ez nem újdonság.

13// Klasszika-filológus, orosz elit egyetem két éve elbocsátott professzora, most névleg a cambridge-i college vendégkutatója 2023 októberéig, Németországban él

Természetesen, a kultúrában zajló folyamatok elemzésére óriási szükség van. Az orosz kultúrát dekolonizálni kell és dezautorizálni. A dekolonizáció az orosz kultúra alkotóinak és kutatóinak találkozása az Orosz Föderációban elnyomott kisebbség és őslakos népek kultúrájával. A

dezautorizáció az orosz kultúrának mint gyarmati, birodalmi uralomnak és elnyomó kultúrának az elemzése és lebontása etnikai-nemzeti alapon. Az orosz klasszikusok új olvasata – mint a nem orosz emberek jogait és szabadságjogait elnyomó hatalom története. Ez annál is nehezebb lesz, mert az orosz kultúra kutatásának és tanításának egész kultúrája a világon túlnyomórészt (nem teljesen, de túlnyomórészt) sovinszta kultúra, ami fensőbbiségérzettel eltelt semmibevétele a nem oroszok és a nem orosz hitűek kultúrájának. Ez a sovinizmus különösen undorító formákat öltött a kései szovjet és a korai posztszovjet időkben. Az Ukrajna és az ukránság iránti megvetés ennek a kultúrának csak a legláthatóbb gyümölcse. De ne feledkezzünk meg a közelmúltban történt eseményekről, Icskeria kiirtásáról, Grúzia lerohanásáról, a Kazahsztán elleni támadásokról és arról, hogyan próbálták meg a burjátokat vagy kaukázusiakat a legfőbb erőszaktevőknek és gyilkosoknak beállítani az Ukrajna elleni tíz hónapos agresszió során is. Az Orosz Föderációt szörnyű kijózanodás várja.

14// Orosz emigráns húsz éve, szlavisztikai tanszékvezető egy neves College-ban, New York állam

Megváltoztattuk a kritikai szemszöveget, amelyből a kánont megközelítjük (én legalábbis).

15// Az orosz irodalom professzora egy nagy egyetemen, nemzetközi irodalmi társaság szervezője, Kanada

Igen. Fontos, hogy az orosz tudományosság elkezdje komolyan venni gyarmatosító múltját és jelenét. A háború Oroszország folyamatos imperialista törekvéseinek követke-

ménye... ezért ezzel kapcsolatban szünetet kell készíteni. Elmondom a diákjaimnak, hogy Puskin és Dosztojevszkij nacionalisták voltak, akik hittek Oroszország különleges birodalmi státuszában, de ez nem jelenti azt, hogy abba kellene hagynunk Puskin és Dosztojevszkij tanulmányozását.

16// Orosz irodalom professzora, nő, Zágráb

Minden korszakot újra kell értékelni. Emlékezzünk az 1920-as évekre.

*

Kétségtelen, hogy áttekintésben a kérdőív nagy hiányjeleket hagy maga után. Nem lehet skálán vagy diagramon ábrázolni, milyen mértékben történt változás, például milyen mértékű az elutasítás, hány százalékban követnek bojkottot. A személyes stratégiák számtalan megvalósulása létezik a teljes bojkott és a teljesen változatlan magatartás között. Nem is tudok elképzelni egzakt kategorizálást. Kérdéseim alanyai között nem akadt egy sem, pedig ilyeneket is ismerek, nem is keveseket, akik éppen most fűzik szorosabbra együttműködésüket az orosz partnerekkel.

*

És végül röviden saját válaszaim, mi változott az életemben és a munkámban a háború kezdete óta.

Életemben azonnal több lett és többféle a munka. A másoknál jellemző kezdeti bénultság időszakát nálam a pályaudvari önkéntes tolmácsolás és az arról írás töltötte be, ami felért egy agymosással. Sokkal később, csak ősszel tudtam visszakapcsolódni a tudományos mun-

kába, viszont a tavaszi félév során az óráimon minden alkalommal szóba került a háború. Áttekintettem orosz kutatási múltamat, a szerzőimet „vizsgáltattam” a birodalmi és kolonialista szemlélet megjelenésének szempontjából. A vizsgát valamiféle elszámolási készítés, szinte büntudat váltotta ki, aminek okát maga az egykori orosz kultúra és nyelv választása, egyfajta elköteleződés szolgáltatta. Sajátos önvizsgálatot is kezdtem, hogyan lettem az orosz irodalom kutatója. Egy cikkben össze is hasonlítottam a német és az orosz nyelv iránti ellenszenv magyar történetét, a történelmi nyelvgyűlöletet („Fóbia és Fília, avagy cakpakk”).

Témát is váltottam: azelőtt soha nem írtam 19. századi irodalomról, a 20. század a szakterületem. Tolsztoj írásait tekintettem át, vajon rászolgált-e arra, hogy átkereszteljem az ő nevét viselő ukrainai utcát. Nagyon érdekel a „nagy”-nak nevezett orosz irodalom nyugati recepciója. Minden nemzeti irodalom „nagy” a maga módján, de soha nem hallani, hogy „nagy” francia vagy „nagy” angol irodalom. Az ukrán deszovjetizálás egyik jogos célja a nagyság címkéjének eltávolítása, ami sajnos, bár teljesen érthető módon, legyalul olyasmit is, ami nem szolgált rá.

Részt vettem válogatott konferenciákon, és benyújtott publikációimat nem vontam vissza, ugyanakkor újakat nem adtam le. Az én szakmai bojkottverzióm ugyan nem százszázalékos, de határozott: a háborúellenes orosz értelmiség támogatása, az orosz kultúra átmentése és minden fórumon háborúellenes megnyilvánulások (pl. az konferenciákon a vetített diáképeken az agressziót elítélő mondattal, a láblécben fel-

iratozással). Erről bővebben írok a Magyar Tudomány 2023 áprilisában megjelenő cikkemben.

Nem zárom ki, hogy el is fordulok a korábbi formában gyakorolt szakmai tevékenységtől, ami nem könnyű: nap mint nap látok olyan emigráns vagy ellenzéki szöveget, amelyet lefordítanék, meg szeretnék mutatni a magyar olvasónak. Korábban sem élénk, inkább szűk körű orosz tudományos kapcsolataim tovább szűkültek, és nem csak az én oldalamról. (1989 óta összesen ötször jártam Oroszországban.) Oroszországba nem adok le publikációkat, és soha többé nem veszek részt orosz állami projektben. A legutóbbi szerencsére 2020-ban lezárult, és 2022 januárjában publikált könyvem, részben tudatosan, anyagi megtámogatást is igényelve ugyan, de egy USA-ban regisztrált kiadónál jelent meg.

A tudomány egészében nagy károkat szenvedett, az én területem különösen. Nem az irodalomkutatás után fog sírni a szakma, hanem önmagában az orosz nyelv és kultúra státuszának megváltozása miatt kell majd egészen másképpen gyakorolni. Nemzetközi orosz kultúráról szóló konferenciákon egyelőre nem illik oroszul megszólalni. A baltikumi kollégák ukránul tanulnak. Ám szakterületet csak fiatalok tudnak váltani, ez nem csupán nyelvváltás. Több esszét, cikket írtam erről a témáról már. Az orosz tudósokat vegzálják külföldi kapcsolataik miatt, az ukrán tudósok nem hivatkozhatnak orosz tudósokra, akiknek viszont többé nem hozzáférhető a Scopus adatbázis – szakadások min-denfelé.

Nagy károkat okozott a háború a felsőoktatásnak és a kutatásnak. A

hallgatók száma csökkenni fog. Az állami kontingens egyelőre nő, de csak az alapszakon, a mesterképzés leépítése folyik – nem kell a kiművelt emberfő. Néhány adat:

2022 BA Szlavisztika, orosz szakirány

ELTE 73 (beiratkozott 60!),
Szeged 19,
Debrecen 13,
Pázmány 16,
Pécs 5,
összesen kb. 110 fő.

2022 MA orosz

ELTE 2 (beiratkozott 1),
Szeged 1 (nem iratkozott be);
összesen 1 fő.

(forrás: ELTE, [DH_2022A_VIRChart_Orszagos](#) és ELTE BTK felvettek letszamadatai)

*

Az orosz irodalom felülvizsgálata nagyon izgalmas kihívás. A múlt orosz kultúráját át kell tekinteni és át lehet értékelni, de kizárólag konkrét tudományos elemzésekben. Az irodalom nem felelős azért, amire felhasználják. Az orosz irodalom bűnfogalma valóban sajátos, és ideje ezt nem ájult miszticizmussal, hanem józanul érdeklődő átvilágítással sorra venni, átnézni. 2023-ban az MTA kötetében megjelenő cikkem egyfajta magánkísérlet ezen a téren, témája az erőszak fajtáinak összefüggései Ljov (!) Tolsztojnál.

A háború okozta fókuszálás nyomasztó, ugyanakkor szemnyitogató, amint ezt egyetemi óráimon és tudományos szemináriumokon is megtapasztaltam. A háború mítosza fogva tartja az orosz kultúrára építő propagandát. Óriási munka lesz az irodalomkutatás számára, hogy az orosz irodalmat objektív aránya-

inak megfelelően tudja majd visszaágyazni a világirodalomba, az ukrainai szlavisztika számára pedig ez a „rehabilitálás” évtizedeket követel majd. A magam feladatát (remélhetőleg elfogadott) kívülállóként az elemzésekén kívül egyelőre abban látom, hogy hangoztassam, nem az ukránok és az oroszok állnak szemben, ez nem etnikai konfliktus, hanem a Putyin-rezsim folytat agressziót egy multietnikus független állam ellen.

Lezárásképpen idézem egyik kollégám levelét, aki megmagyarázta, miért nem válaszolt a kérdéseimre.

„Megkaptam az e-mailedet, sokkal bátrabb voltál nálam. Az én gyenge védekezőrendszerem nem működött, összeomlottam, a szó szoros értelmében, amikor orosz barátaim felhívtak február 24-én. Az agyam és a testem is összeomlott. Semmim sem működött többé. Lassan tértem vissza az életbe. A testemről még ma is szégyellnék beszámolni, de például napokig még zuhanyozni sem tudtam. Egyszerűen képtelen voltam rá. Az agyam vagy elmém is nagyon megsérült, hónapokig nem

találtam a szavakat (még a legegyszerűbbeket sem), úgy képzeld el, hogy gondolkodni sem tudtam! Ezenfelül rá sem bírtam nézni szeretett nagy orosz könyvtáramra, amit a 80-as évek óta olyan gondos szeretettel gyűjtöttem, még a Szovjetunióban kezdtem. De egyik nap eszembe jutott valami, és ez a gondolat mentett meg: milyen szerencse, hogy Nabokovval foglalkoztam, nem pedig Dosztojevszkijel!!!! Azóta olyan vagyok, mint egy gyerek, újra tanulom azokat a dolgokat, amiket már tudtam, mielőtt elfelejtettem volna. Furcsa módon az angolom nem tűnt el, és az oroszom sem, de az anyanyelvem, a franciám, az már majdnem egy éve katasztrófa. Azóta betegszabadságon vagyok. De a jó hír az, hogy lépésről lépésre gyógyulok. És újra elkezdtem mosolyogni, és néha nevetek is.

Szóval a kérdéseid nagyon érdekesek, de most nem tudok rájuk válaszolni. De köszönöm, hogy azt gondoltad, hogy tudok. Túl nehéz nekem ezen gondolkodnom. Pedig naphosszat pont ezen gondolkodom.”

Világszerte ezen gondolkodunk.